

Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2016

Kvindens guld endte, hvor to åer mødes

AF TIM GRØNNEGAARD OG MORTEN AXBOE

Et nyt skattefund ved Helsing af kostbare kvindesmykker fra guldhornenes tid fortæller om elitens vidtstrakte kontaktnet, om tidens symbolverden, om den spirende asatro og om en mulig reaktion på en voldsom naturkatastrofe.

Da klinger i muld!

Amatørarkæolog Bjørn Schamaitat, der havde været føl hos den mere erfarne metaldetektormand David Buhrkall, var i november 2014 for første gang ude på egen hånd på en mark hos en landmand, han kendte i Nellerød nær Helsing. Det skulle vise sig at være en rigtig god idé. Efter kort tid fandt han et sammenfoldet guldhængesmykke, en såkaldt brakteat fra ældre germansk jernalder omkring år 500. "Mentoren" David blev hidkaldt, og de fandt sammen stumper af en forgyldt pragtfibel og et guldedhæng fra samme tid som brakteaten. Det stod derfor klart, at der måtte være tale om en samlet skattenedlæggelse.

Skattejagt med moderne metoder

Med jordfund af ædelmetaller, som ingen vedkender sig, træder lovgivningen om danefæ i kraft, og Museum Nordsjælland overtog sagen. Som det er normal praksis ved skattefund, udførte museet en efterundersøgelse på stedet: for det første er det vigtigt for tolkningen og forståelsen af skatten at få

den op i sin helhed, for det andet vil man måske ved en udgravning kunne påvise dens nedlæggelsessted og sammenhæng, f.eks. om den er nedgravet i forbindelse med et hus. Ved en sådan undersøgelse skraber man først mulden over fundstedet af lagvis med en gravemaskine, hvorefter fladen lag for lag gennemgås med detektor. Det var naturligvis finderne selv, der fik detektor-opgaven.

Når mulden er skrabet helt væk, kan man i topen af råjorden (morænen) se, om skatten har væ-

Brakteat

Af latin: "*bractea*" (tynd metalplade). Udtrykket bruges også om visse middelaldermønter, og det blev i den nuværende betydning introduceret sidst i 1600-tallet efter fundet af de første eksemplarer. Guldbrakteaterne blev skabt i Sydsandinavien midt i 400-tallet e.Kr. og fortsatte nogle årtier ind i 500-tallet.

Danefæ

"Død mands gods". At jordfundet guld og sølv tilhørte kongen fremgik allerede af Valdemar Sejrs Jyske Lov fra 1241, men det var Christian V, der 1683 introducerede begrebet *danefæ* i dansk lovgivning. I dag ender danefæ på Nationalmuseet, som udbetaler findereren en dusør.

Fundstedet ved Høvlbakke under udgravning.

ret gravet ned, eller om der er stolpehuller fra træbyggede huse. Der var ingen spor af skattens nedlæggelsessted, endsige spor af huse. Derimod fandt vi en stump mere af den fornemme fibel, der af tidens (og plovens) tand var slået i adskillige stykker.

Fundstedet ligger ved et bakkedrag kaldet Høvlbakke et par kilometer vest for Helsingør. Høvlbakke er en del af et næs, der afskæres af to åer, og fundet er gjort på en lille holm, der ligger i det våde terræn nedenfor næsset. Der er ikke tidligere registreret noget, der kunne antyde eksklusive fund på stedet.

Brakteaten

En guldbrakteat må i hvert fald karakteriseres som

et eksklusivt fund og for en detektorbruger et "once in a lifetime-fund". De fire fund af brakteater, der kendes fra Museum Nordsjællands arbejdsområde, er gjort i hvert sit århundrede! Den første brakteat blev angiveligt fundet af selveste kong Christian 5. i 1672 under en parforcejagt ved bredden af Esrum Sø.

Brakteaterne, der er præget med et stempel ligesom en mønt, er oprindeligt efterligninger af romerske kejser-medaljoner fra 300-tallet, men de fik hurtigt deres helt eget hjemlige præg med et særligt nordisk billedsprog. Alle brakteater blev forsynet med en øsken, så de kunne bruges som hængesmykker. Det er på brakteaterne, vi for første gang med sikkerhed stifter bekendtskab med figurer fra den nordiske mytologi med skildringer af Balders

Foto t.v.
Guldbrakteaten fra
Høvlbakke. Brakteaten
måler ca. 2,5 cm i
diameter. Foto: Søren
Greve, Nationalmuseet.

Tegning t.h.
Brakteat fra Uppåkra,
stempelidentisk med
fundet fra Høvlbakke.
Tegning: Poul Wöhliche.

død, Tyr med armen i Fenrisulvens gab, den listige Loke og ikke mindst Odin. Runeinskriftionen "Den Høje" på en af dem viser, at det er asernes konge og magiens hersker, der er tale om.

Fundet fra Høvlbakke er en såkaldt C-brakteat, den mest almindelige type, der forestiller et stort mandshoved over et hornet hestelignende dyr. Nogle har foreslået, at det skal illustrere Odin, der helbreder Balders sårede hest. Manden bærer en lang fletning, der er et germansk herskersymbol. Brakteaten indeholder også en skriftlig meddelelse, en runeindskrift, der viser, at brakteaten har indgået i andre roller end den herskerforherligende. Der står (spejlvendt) "L L L Th U". Det giver ikke nogen mening for os, men kan hænge sammen med ord som "laukaR" og "lathu" (løg, indbydelse), der kendes fra indskrifter på brakteater og andre genstande – begreber, som er kendt fra den rituelle magi, der praktiseredes af kvinder i den nordiske trolddomskunst – sejden. At brakteaterne er tilknyttet

kvindekønnet ses bl.a. af, at de i alle tilfælde, hvor de i udlandet indgår i grave, findes i kvindegrave. I det danske område kendes de ikke fra grave.

På brakteaten ses også et svastika (hagekors), som er et urgammelt symbol på fremtidig lykke og gode forhåbninger. At symbolet siden fik et ubehageligt image, er en anden historie.

Brakteaten fortæller også en historie om et vidt-

Relieffibel

Stort dragtspænde (broche) af bronze eller oftest af forgyldt sølv med firkantet eller halvcirkelformet hovedplade, bag hvilken spiralen er fæstet, en bred bøjle og en bred, flad fodplade, bag hvilken nåleskeden er anbragt. Overfladen er dekoreret med spiralornamenter eller dyreornamenter i kraftigt relief – deraf navnet. Fandtes i 4-500-tallet e.Kr.

Stumperne af relieffiblen
fra Høvlbakke opsat i
"anatomisk orden".

2 cm

strakt kontaktnet, idet en brakteat præget med det selvsamme stempel er fundet ved en brandtomt på den, blandt fagfolk, velkendte lokalitet Uppåkra nær Lund i Skåne. Uppåkra, hvor der bl.a. er fundet et formodet hedensk tempel, var i yngre jernalder en vigtig centralplads på niveau med Lejre, Gudme, Sorte Muld og Uppsala. Fundet viser, at brakteater med samme præg åbenbart cirkulerede i de for-

nemme miljøer på tværs af landsdele, og det er første gang, vi har en så direkte forbindelse mellem Uppåkra og Sjælland.

Relieffiblen

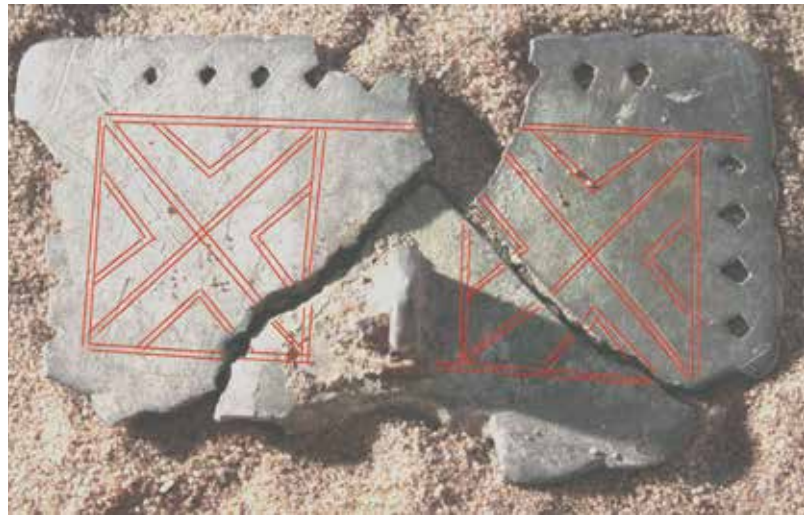
Fundets anden pragtgenstand, relieffiblen, skulle pusles sammen af adskillige små brudstykker, der lå spredt på marken. Der er foreløbig fundet syv stumper, der kan samles til to dele af fiblen; de tre til en firkantet overdel (hovedpladen), hvor nålen har siddet med sin fjeder, de fire andre til fiblens fodplade. Men vi mangler det øverste af fodpladen og den hvælvede bøjle, der har forbundet de to dele, foruden flere mindre brudstykker. Fiblen er et dragtspænde af forgyldt sølv, prægtigt ornamentet i højt relief (deraf navnet) med stiliserede dyrefigurer (i fagsproget kaldet Stil I). Stilen daterer fiblen til anden halvdel af 400-tallet. Nogle detaljer er fremhævet med sort indlægning, såkaldt niello, og to knopper midt på hoved- og fodplade har indlægninger, der kan være blå glas. En sådan fibel har tilhørt en kvinde fra det højeste samfundslag.

At fiblen ikke var ny, da den endte i jorden, kan ses af, at hjørnerne på hovedpladen er slidt runde, og frem for alt er foden repareret med en pånitted sølvplade på bagsiden. Selve fiblens fjeder og nål har siddet på bagsiden, som har vendt ind mod kroppen og ikke skulle kunne ses. Så meget desto mere overraskende var det at opdage, at der diskret og uprangende var indridset ornamentet på stykkets bagside! Bag hovedpladen er der to indrammede stjerneformede figurer, som ses næsten magen til i miniformat i hjørnefeltene på forsiden. Det antyder, at den stjerneformede figur har haft en, for os, ukendt betydning for ejerinden eller for sølvsmeden, der fremstillede fiblen. Der er tydeligvis brugt lineal og et spidst instrument til at udføre or-

Fiblen fra Høvlbakke. Indridset ornamentik på bagsiden af fodpladen.

namentikken, hvilket står i modsætning til en anden ornamentik bag på fiblens fodplade, der blev "tegnet" med fri hånd. Den fortsætter ind under "sølv-lappen" og må således være ældre end reparationen. Motivet kan ikke ses i sin helhed, men forestiller øjensynlig et eller flere dyr set i profil i stort format. At ornamenterne ikke skulle ses kan skyldes, at de må have haft en anden, mere symbolsk funktion, måske som ondtafværgende foranstaltning. Fænomenet med "krypto-ornamentik" er

Fiblen fra Høvlbakke. Indridset ornamentik på bagsiden af hovedpladen.

sjældent, men ikke helt ukendt, og optræder bl.a. også i et fund fra Hällan i Sverige, hvor der bag på en relieffibel ses runde dyrefigurer som på de sene brakteater, hvilket antyder, at koblingen mellem brakteater og pragtfibler ikke bare er stilmæssig og fysisk, men også mental/symbolmæssig.

En fibel næsten magen til den fra Høvlbakke blev fundet i 1849 under tørvegravning ved Hove Mølle nær Smørumnedre. Fiblerne minder så meget om hinanden, at man må tro, de stammer fra det samme værksted.

Guldvedhængen

Den tredje genstand i fundet er et rundt vedhæng af guld med øsken og filigranindramning ligesom brakteaterne, men uden midterfelt. Det er sandsynligt, at den har været båret i samme smykkeopsætning som brakteaten. Lignende vedhæng er fundet i en brakteatskat fra centralpladsen Sorte Muld på Bornholm, hvor guldsmykkerne var nedlagt i et kræmmerhus af sølv.

Relieffibel fra Hove Mølle. Kobberstik af Magnus Petersen.

Kvindeofre og krigerofre

Det er kendetegnende for fundene fra Høvlbakke, at de alle entydigt kan tilknyttes kvindekønnet. Denne kønsopdeling ses også i de mange andre guldofre fra perioden, der malende er kaldt "Nordens Guldalder": Enten er det ofringer af kvindeudstyr i form af dragtfibler, brakteater og eventuelt glasperler, eller det kan være ofringer af kriger/mandsudstyr bestående af f.eks. halsringe og sværdskebeslag. Man kan dermed nærmest tale om personlige ofre.

Smykker som dem fra Høvlbakke har ikke været båret af hvem som helst. De er lavet i så kostbare

Guldvedhængt fra Høvlbakke. Vedhængt måler ca. 2 cm i diameter. Foto: Søren Greve, Nationalmuseet.

materialer, at de har tilhørt en familie fra de højeste samfundslag. Det understreges også af kontakten til centralpladsen i Skåne.

Fundets beliggenhed

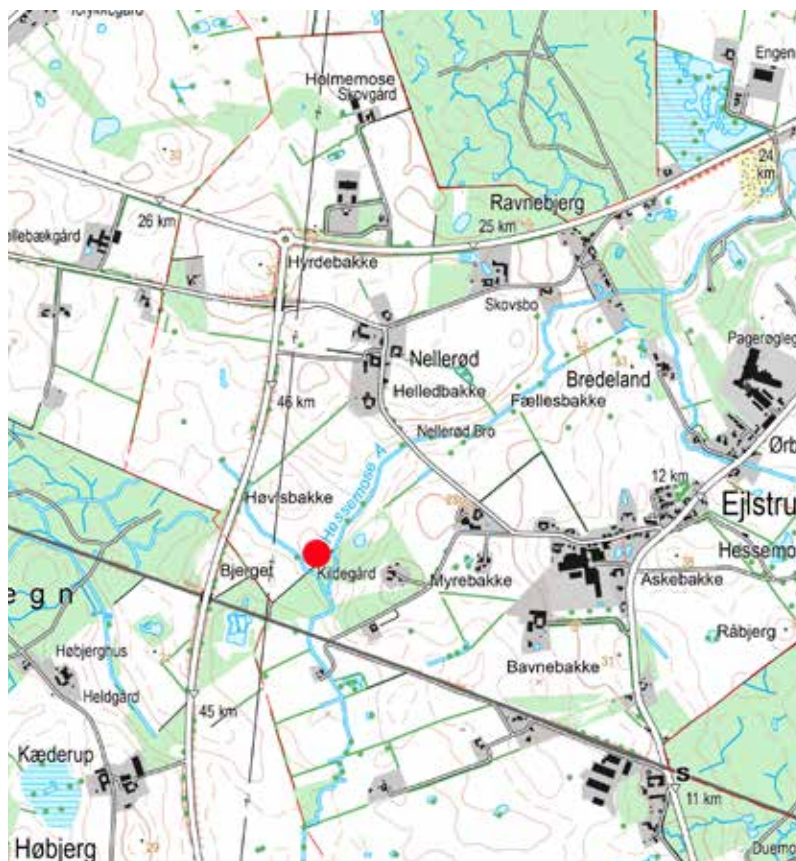
Offerfundet har en meget karakteristisk beliggenhed på spidsen af et fremspring, hvor to åer mødes. Der er ingen stednavne eller arkæologiske fund, som peger mod en særlig rig bebyggelse fra yngre jernalder i nærheden. Et meget lignende fund af otte brakteater og en relieffibel fra Gummersmarke ved Bjæverskov har præcis den samme beliggenhed på spidsen af et næs, hvor to åer mødes. Fundstederne ligner hinanden så meget, at man næsten kan lægge de to kort over hinanden. Det samme kan til en vis grad siges om fundet fra Hove Mølle, hvor der, som nævnt, blev fundet en fibel næsten magen til den fra Høvlbakke. Man har

åbenbart meget bevidst udvalgt det sted, hvor offeret blev nedlagt. Genstandene er sandsynligvis lagt i jorden som en ofring i et grænseland – på grænsen til det ukendte, tæt på åer og moser.

Udgravningen viste, at der ikke kunne lokaliseres noget klart nedlæggelsessted for skatten. Det peger mod, at genstandene måske oprindeligt er nedlagt i den nærliggende åbrink og forstyrret, da man i 1800-tallet opgravede åløbet. Den opgravede jord med guldet er så antagelig spredt ud på markerne langs åen.

Naturkatastrofen – et Ragnarok?

Det virker umiddelbart som et meget drastisk skridt bare at skille sig af med så kostbare genstande – der må have været nogle højere magter, som skulle tilfredsstilles eller formildes. Vi kender mange fund af værdigenstande fra 300-500-årene, som må regnes for offergaver, og en stor gruppe af dem kan måske knyttes til en meget konkret anledning: Studier af samtidige skriftlige kilder fra såvel Byzans, som Syrien og Kina viser, at der år 536 indtraf en verdensomspændende naturkatastrofe – vulkanudbrud eller meteornedslag – som medførte en bleg og svækket sol gennem et helt år, kraftig misvækst og hungersnød – tilstande, der meget mindede om den indledning til Ragnarok, som eddadigtene beskriver. De mange guldofferfund, som netop synes at være nedlagt i første halvdel af 500-tallet, kan måske tolkes som en reaktion fra samfundets elite på en ekstrem situation i en tid, hvor en ny krigerideologi, asatroen, samtidig var ved at vinde indpas. Skatten fra Høvlbakke er dog nok ofret lidt tidligere. Fiblen er, som nævnt, fremstillet i anden halvdel af 400-tallet, og selv om slidet og reparationen af den viser, at den har været båret en vis tid, inden den blev ofret, skete det

sandsynligvis før år 536. Den bliver så et godt eksempel på den offerskik, man længe havde dyrket, og som "eksploderede" i år 536 som reaktion på den truende undergang.

Er der mere derude?

Selve fundstedet og dets omgivelser er særdeles grundigt gennemført med metaldetektor, men nye pløjninger kan transportere små genstande som brakteater og fibelstumper op i detektorens signalzone og give nye informationer om kontaktnetene i Nordsjælland på guldhornenes tid. Det sidste kapitel om fundet fra Høvlbakke er derfor næppe skrevet endnu.

Oversigtskort, der viser fundstedet ved Høvlbakke. Indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, DTK/kort25, klassisk udgave, september 2016.

Sidste nyt

Efter redaktionens slutning i september 2016 fandt Bjørn Schamaitat endnu en guldbakterat på Høvlbakke identisk med den anden.

Læs mere

Adamsen, C., U.L. Hansen, F.O. Nielsen og M. Watt (red.) 2008: *Sorte Muld*. Bornholms Museum.
Axboe, M. 2005: *Guld og guder*. I: T. Capelle og C. Fischer (red.): *Ragnarok. Odins Verden*. Silkeborg, s. 41-56.

Summary

November 2014 metal detectorists found a gold bracteate, a circular gold pendant and fragments of a silver-gilt square-headed brooch at Høvlbakke in NE Zealand (Denmark). An excavation the following year gave another brooch fragment, but no indications of a contemporary settlement or other structures. The field lies between two rivulets, and the objects may have been moved to the field by dredging.

The gold bracteate was folded up when found. Unfolded it proved die-identical with the C-bracteate IK 625 from Uppåkra in Scania - the first secure direct die-link between Scania and present-day Denmark. The square-headed brooch is closely related to the brooch from Hove Mølle/Vedstrup found some 35 km away. The Høvlbakke brooch is peculiar in having ornaments on the reverse. Besides, it has been repaired, the repair patch covering part of this ornamentation.

After this paper was printed, another bracteate from the same die and further brooch fragments have been found.